

РОЗДІЛ IV. ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ ПЕДАГОГІКИ

УДК 39(477.54.62)

Анатолій Кравченко

Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка
ORCID ID 0000-0002-9523-7435
DOI 10.24139/2312-5993/2019.08/348-354

ОСОБЛИВОСТІ ШКІЛЬНИЦТВА НА ТЕРЕНАХ СУМСЬКОГО ПОВІТУ ВПРОДОВЖ 1894-1895 НАВЧАЛЬНОГО РОКУ

Із залученням статистичних даних охарактеризовано стан народної освіти в Сумському повіті зазначеного періоду. Чисельність учнів обох статей зіставлено з чисельністю населення регіону. Висвітлено плідну діяльність піклувальників і вчителів повітових училищ, наголошено на їхньому сумлінному ставленні до виконання своїх обов'язків.

Ключові слова: Сумський повіт, народна освіта, початкові училища, чисельність учнів, піклувальники училищ.

Постановка проблеми. На початку 1860-х років Російська імперія стояла на порозі докорінних змін в освітній галузі. З одного боку, владні кола розуміли, що чим нижчий рівень освіченості народу, тим простіше ним керувати за допомогою централізованого бюрократичного апарату, з іншого – започаткована модернізація суспільства зумовлювала гостру потребу у високоосвічених, кваліфікованих робітниках і вимагала піднесення загального освітнього та культурного рівня населення, оскільки лише за таких умов можна було масово впроваджувати новітню техніку, передові технології, більш ефективні форми організації праці. Під тиском цих обставин у 1864 році було здійснено освітню реформу, сутність якої полягала у створенні єдиної системи освіти. Шкільництво в підросійській Україні у другій половині ХІХ – на початку ХХ століття розвивалось у цьому ж річищі. Зміни стосувались як початкової, так і середньої та вищої ланок (Образование в императорской России).

Початкова освіта з 1864 року регламентувалася «Положенням про початкові народні училища». До цієї категорії належали елементарні школи всіх відомств (церковно-парафіяльні, міністерські, земські, залізничні тощо), міські та сільські, утримувані коштом держскарбниці, громад або приватних осіб) (Історія педагогіки, 2004; Бойко, 2002). Початкову освіту давали початкові народні училища, що працювали за єдиними навчальним планом і програмою. У цих закладах освіти учнів навчали російською мовою Закону Божому, читанню, письму й чотирьом арифметичним діям.

Наприкінці XIX століття кількість початкових шкіл в Україні порівняно з 1856 роком зросла майже в 13 разів і досягла майже 17 тисяч, проте навіть таких присутніх зрушень було недостатньо, адже понад 70 % дітей не мали змоги навчатися. Через це частка освічених українців на межі століть ще була заниженою – у різних губерніях показник коливався від 15,5 до 27,9 % (рівень грамотності по Російській імперії в цілому становив 21 %) (Система образования в XIX веке).

Наступною ланкою були гімназії, які давали середню освіту. Вони поділялися на класичні, де перевага віддавалася гуманітарним дисциплінам, особливо грецькій і латинській мовам, та реальні, у яких, вивчалися, насамперед предмети природничого циклу. Закінчення класичної гімназії давало право вступу без іспитів до університету, а реальні – лише до вищого технічного закладу освіти. На початку 1870-х років відбулася чергова реорганізація, унаслідок якої класичні гімназії залишилися, а реальні – стали училищами. Наприкінці XIX століття в Україні діяло 129 гімназій, 19 реальних і 17 комерційних училищ (Бойко, 2002, с. 273-275).

Освітня реформа 1864 року вможливила створення шкіл різних типів: відомчих, духовних, приватних тощо. Програми пристосовувалися до місцевих умов. До керівництва школами допускалися представники місцевого самоврядування і земств. Однак, навчання здійснювалося лише російською мовою, особливо після валуєвського «указу» 1863 року.

З 70-х років XIX століття зростає роль земств у розвитку народної освіти. Вони відкривали заклади освіти та створювали широку шкільну мережу, дбали про вчительські кадри, виділяли кошти на утримання шкіл. Земства розробляли плани загального навчання, організовували курси та з'їзди вчителів, розробляли нові програми й підручники, опікувалися вчительськими семінаріями. Прикметно, що до 1917 року приблизно 1/3 початкових сільських шкіл були земськими (Сахній, 2014; Система образования в XIX веке).

У Сумському повіті в 1894-1895 навчальному році діяли такі заклади народної освіти: 3 заклади середньої освіти, 1 духовне училище, 1 сільськогосподарська школа відомства Міністерства землеробства і державного майна, 1 ремісниче училище, 4 двокласних училища (підпорядкованих Міністерству народної освіти), 45 однокласних (що перебували у віданні Сумської повітової училищної ради), 59 церковно-парафіяльних шкіл і шкіл грамоти, 1 дитячий притулок відомства установ імператриці Марії та 3 школи для дітей. Усього – 118 закладів освіти, з яких 114 забезпечували початкове навчання.

Упродовж звітнього навчального року в усіх початкових училищах навчалось 5880 хлопчиків і 1729 дівчаток, усього 7609 дітей. За відомствами, до яких належали навчальні заклади, чисельність учнів розподілялася так:

5443 – в 50 школах Міністерства народної освіти;

2031 – в 59 школах, підпорядкованих Єпархіальній раді;

49 – в 1 школі відомства Міністерства землеробства;

46 – у притулку відомства імператриці Марії;

40 – у хедерах, що перебували під наглядом інспекції народних училищ.

Наскільки наявні в повіті училища могли задовольнити місцевий попит, можна зробити висновок, зіставивши загальну чисельність населення й чисельність учнів. Знаючи, що населення повіту становило 235 087 осіб, зауважуємо, що 1 школа припадала на 2 062 особи, а 1 учень – на 31, або, інакше кажучи, учні початкових шкіл склали 3,23 % населення. Виходячи з того, що діти шкільного віку повинні складати 6,42 % населення, переконуємося, що в той час шкільною освітою було охоплено трохи більше половини дітей, які за умови обов'язкового навчання, повинні би були ходити до школи. Беручи до уваги, що майже всі школи були переповнені, можна сміливо припустити, що в разі введення обов'язкового навчання кількість шкіл у Сумському повіті було би потрібно подвоїти. Зіставляючи чисельність учнів (5 880) із чисельністю населення чоловічої статі (121 423), а учениць (1 729) – населенням жіночої статі (113 664), доходимо висновку, що учні становили 4,84 % усього чоловічого населення, а учениці – 1,61 % жіночого, тобто місцеві мешканці віддавали перевагу навчанню хлопчиків.

У звітному році відкрито 27 церковно-парафіяльних шкіл та шкіл грамоти переважно в тих місцевостях, де вже діяли земські школи, натомість, такі населені пункти, як Ганнівка, Володимирівка, Глибне, Капітанівка з Окнею, Піщане і Пришиб із Лукою, не мали своїх шкіл.

Аналіз актуальних досліджень. Аналіз доступних літературних джерел, архівних матеріалів та інтернет-ресурсів дозволив зробити висновок про брак подібних розвідок. У ході дослідження було використано матеріали Державного архіву Сумської області, журнали Сумських чергових повітових земських зборів.

Мета статті – схарактеризувати розвиток народної освіти в Сумському повіті за 1894 – 1895 навчальний рік.

Методи дослідження: теоретичні – аналіз спеціальної літератури та історичних документів із зазначеної проблеми.

Виклад основного матеріалу. Сумське повітове земство у 1894-1895 навчальному році, як і раніше, спільно із сільськими громадами утримувало 40 однокласних училищ: 5 чоловічих, 2 жіночих і 33 для дітей обох статей; брало участь в утриманні 2 двокласних училищ та разом із губернським земством опікувалося Білопільським Олександрівським ремісничим училищем. У цих училищах, у попередньому році навчалось 3 729 хлопчиків і 703 дівчаток, тобто загалом 4 432 особи. Учні земських шкіл становили 58,2 % від чисельності дітей у повіті (7 069). Порівняно з попереднім роком чисельність учнів збільшилася на 83 особи, а учениць – зменшилася на 199. Остання обставина пояснюється виключно тим, що в

зазначеному навчальному році до земських училищ приймали переважно хлопчиків, а до церковно-парафіяльних шкіл грамоти – переважно дівчаток. Крім цього, для деяких земських училищ на підставі розмірів приміщень, було встановлено допустиму чисельність учнів, тобто таку, яку можна допустити до навчання без шкоди для їхнього здоров'я. Відповідно, у 1 земській школі в середньому навчалися 103 учні, у 1 церковно-парафіяльній – 34, в 1 міжвідомчій школу – 72.

Із учнівського загалу земських училищ, до екзаменів було допущено 3 889 осіб, із яких двокласні училища закінчило – 38 і в однокласних – 554 (всього 592 особи, або 15,3 % від допущених до випробувань учнів). Порівняно з попереднім навчальним роком успішність покращилася. Ця позитивна тенденція, що відзначається з року в рік, переконує в тому, що завзяття книжників і вчителів не послаблюється, а поступово зростає. Завдяки цьому за останні три роки чисельність дітей, які закінчили курс, збільшилася на 4,5 %. Кращим свідченням старанної роботи викладачів земських училищ була відсутність у старших (випускних) класах учнів, молодших за 11 років. За даними попереднього навчального року, найбільше учнів успішно завершило навчання в таких училищах: Журавському – 31,25 %, Юнаківському чоловічому – 25 %, Новоандріївському – 23,4 %, Москаленківському – 23,2 %, Біловодському – 23,1 %, Склярівщинському – 22 %, а найменше в Миколаївському – 4,1 %.

На утримання 43 училищ у звітному році від Сумського повітового і Харківського губернського земств, міських і сільських громад, опікунів, а також державного казначейства і плати за навчання надійшло 56 586 руб. 29 коп. Зіставляючи цю суму із чисельністю учнів, що закінчили навчання, з'ясуємо, що утримання 1 учня коштувало 12 руб. 77 коп., а 1 учня після року навчання – 95 руб. 58 коп. Така значна сума пояснюється тим, що враховано й одноразові витрати земства на облаштування нових приміщень для Засумського, Великобобрицького і Ворожбянського училищ. Завдяки зусиллям Сумської земської управи в цьому році, як і раніше, всі матеріальні потреби сумських училищ (підручники, навчальні посібники та письмове приладдя) було повністю забезпечено, а викладачі своєчасно отримували належну їм винагороду.

Особовий склад земських шкіл у попередньому році був такий: 6 піклувальниць, 28 піклувальників, 39 книжників, 38 учительок, 39 учителів і 2 викладачів ремесел. Упродовж навчального року особовий склад персоналу зазнав суттєвих змін:

1. Особи, обрані земськими зборами в 1894 році, затверджені радою Харківського губернського училища як піклувальники земських училищ, а інженер-технолог А. П. Прянишников – як піклувальник Білопільського Олександрівського ремісничого училища.

2. Померли піклувальники училищ: Верхньосироватського – статський радник п. Алфьоров, Кондратьєвського – почесний громадянин п. Штирнер, Тимофіївського – селянин Загорулько.

3. 1 лютого поточного року за старанну і корисну діяльність срібними медалями на Олександрівській стрічці з написом «За старанність» нагороджено: вчителя Тимофіївського училища п. Розова, й учительок: Басівського училища – п. Нікітіну, Юнаківського – п. Шестопалову.

4. Залишили службу за станом здоров'я книжники: Нижньосироватського училища – священник п. Лавденков, Тимофіївського – священник п. Столяревський.

5. Сумською училищною радою звільнено за клопотаннями 3 учительок і 4 учителів.

У звіті також ідеться про сумлінне ставлення до справи вчителів земських училищ. Зазначається, що більшість із них безкоштовно виконують необов'язкову роботу, а саме: одні вчителі доглядають за садами при училищах, інші керують гуртками зі співів, деякі – гімнастичними, а вчительки навчають дівчат рукоділля. Загалом при 30 училищах ростуть сади, при 3 є пасіки, в 24 викладають співи, у 18 – рукоділля.

Піклувальники та піклувальниці в більшості випадків ставляться до потреб земських училищ із розумінням, а чимало з них надають матеріальну підтримку школам та приділяють значну увагу учням. Так, піклувальник Олексіївського училища пожертвував дерева для саду й улаштував новорічну ялинку для учнів. Басівське училище отримало 50 руб. на сукні для учениць; Великочернетчинське – 150 книг і брошур та заробітну платню вчителів гімнастики; Великобобрицьке – книги й деякі меблі. У Ворожбянському і Кровнянському училищах було влаштовано ялинки; у Журавському – подаровано портрети Їх Імператорських Величностей, 74 томи цінних видань і брошури; до Засумського надійшло 180 руб. на уроки співів і гімнастики. Для Нижньосироватського училища було асигновано 380 руб. на утримання паралельного класу, виділено приблизно 5 200 саджанців дерев, книги та ласощі учням. У Низівському училищі вчителів було видано 360 руб., а викладачам – 250 руб. До Новоандріївського матеріали для рукоділля та книги; до Новосічанського – 100 руб. на винагороду вчительці та матеріали для рукоділля. Річанське училище отримало – заробітну платню для вчителя гімнастики та передплату на періодичні видання; Склярівщинське – дерева для саду та частування для учнів; Старосільське – брошури та портрети Царствених Осіб. Учні Степанівського училища отримали брошури та ласощі, Стецьківського – подарунки, Хотінського 70 книг релігійно-морального змісту і багато ласощів.

Крім піклувальників, земським школам надавали допомогу і приватні особи. Так А. К. Рогозинський та С. П. Полушкін пожертвували кошти на придбання книг для Великобобрицького і Вирівського училищ. За співчутливе

ставлення до потреб земської школи вдячність було висловлено таким особам: А. Н. Баженову, П. С. Гриненко, Вал. В. Де-Коннор, Вас. В. Де-Коннор, Є. Ф. Зборомирській, Б. В. Золотницькому, І. І. Кабештову, Е. Я. Куколь-Яснопольській, М. М. Лещинській, А. А. Линтварьовій, В. А. фонЛоретц-Еблін, С. П. Полушкіну, Е. І. Прянишниковій, А. К. Рогозинському, А. А. Савичу 1-му, В. А. Савичу, К. К. Савичу, Н. А. Суханову, К. С. Терещенку та П. І. Харитоненку.

У щорічних звітах очільникові губернії інспектор народних училищ щоразу доповідає про плідну діяльність на користь шкільництва земських начальників Сумського повіту, яким нерідко доводиться бути посередниками між школою і суспільством, узгоджуючи їхні інтереси.

У травні інспектор народних училищ Сумського повіту повідомив управі, що Біловодське, Журавське, Могрицьке і Стецівське училища ще залишаються без піклувальників. Нові призначення зроблено в такі училища:

1. Басівське – через звільнення колишнього піклувальника Г. Гречаниченка.
2. Павлівське – після звільнення священника п. Флоринського.
3. Ульяновське, де звільнився священника п. Еннатський.
4. Миколаївське – звільнення п. Метницького.
5. Юнаківське чоловіче, звідки прийшов К. К. Савича.
6. Великобобрицьке, де Іван Іванович Кабештов заступив п. Ільченка.

У решті училищ було обрано колишніх піклувальників і піклувальниць, але від деяких із них ще не надійшли письмові згоди.

Земська управа рекомендувала Земському зібранню дати згоду на обрання зазначених вище осіб і затвердити тих із них, які дали письмову згоду обійняти посади піклувальників училищ.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок.

1. Упродовж 1894-1895 навчального року Сумське повітове земство спільно із сільськими громадами утримувало 40 однокласних училищ.
2. У разі введення обов'язкового навчання в Сумському повіті потрібно в подальшому подвоїти кількість шкіл.
3. Піклувальникам і піклувальницям земських шкіл було висловлено вдячність за сумлінне ставлення до виконання свої обов'язків.

ЛІТЕРАТУРА

- Бойко, О. Д. (2002). *Історія України*. К.: Видавничий центр «Академія» (Boiko, O. D. (2002). *History of Ukraine*. K.: Publishing center "Academy").
- Журнали Сумського очередного уездного земского собрания за 1894 год с приложениями*. Харьков: Типография губернского правления (*Journals of Sumy regular county Zemstvo meeting for 1894 with appendices*. Kharkov: Typography of the provincial government).
- Образование в императорской России (Education in Imperial Russia)*. Retrieved from: <http://www.strana-oz.ru/2002/1/obrazovanie-v-imperatorskoy-rossii>

Сахній, М. *Зародження земської освіти на Лівобережній Україні в другій половині XIX – на початку XX століть.* Режим доступу: <http://elibrary.nubip.edu.ua/10510/1/11sm.pdf>. — 06.07.2014 (Sakhnii, M. *The birth of Zemstvo education in the Left Bank Ukraine in the second half of XIX – early XX centuries.* Retrieved from: <http://elibrary.nubip.edu.ua/10510/1/11sm.pdf>. — 06.07.2014).

Система образования в XIX веке. Режим доступа: <http://ogni-s.ru/page/95/119> (*Education system in the XIX century.* Retrieved from: <http://ogni-s.ru/page/95/119>).

РЕЗЮМЕ

Кравченко Анатолий. Особенности школьного дела в Сумском уезде на протяжении 1894-1895 учебного года.

С привлечением статистических данных охарактеризовано состояние народного образования в Сумском уезде указанного периода. Численность учеников обоих полов сопоставлена с численностью населения уезда. Освещена плодотворная благотворительная деятельность опекунов и учителей уездных училищ, подчеркнута их добросовестное отношение к исполнению своих обязанностей.

Ключевые слова: Сумской уезд, народное образование, начальные училища, численность учеников, попечители училищ.

SUMMARY

Kravchenko Anatolii. Features of schooling in the territory of Sumy county during the 1894-1895 academic year.

The state of public education in the Sumy county of the specified period is characterized based on statistic data. The number of students of both sexes is compared with the population of the region. The fruitful activities of the guardians and teachers of the county schools are highlighted, their conscientious attitude towards the fulfillment of their duties is emphasized.

Sumy County Zemstvo in the 1894-1895 academic year, as before, together with rural communities, maintained 40 one-class schools: 5 male, 2 female and 33 for children of both sexes; participated in the maintenance of 2 two-class schools and together with the provincial Zemstvo took care of the Bilopillia Alexander craft school. In these schools, 3 729 boys and 703 girls were enrolled in the previous year, i.e. totally 4 432 persons. Pupils from Zemstvo schools made up 58,2 % of the number of children in the county (7 069). Compared to the previous year, the number of schoolboys increased by 83 persons, and the number of schoolgirls decreased by 199. The last circumstance is explained solely by the fact that boys were admitted to the Zemstvo schools in the specified academic year, and girls mostly to parish grammar schools. In addition, for some Zemstvo schools, on the basis of the size of the buildings, an admissible number of students has been established, that is, the number, that can be admitted to education institution without doing harm to their health.

The staff of Zemstvo schools in the previous year was as follows: 6 female guardians, 28 male guardians, 39 scribes, 38 female teachers, 39 male teachers and 2 craft teachers.

The report emphasizes on the conscientious attitude of the teachers of Zemstvo schools. It is noted that most of them do optional work free of charge, namely: some teachers look after gardens at schools, others manage singing circles, some exercise, and teachers teach girls handicrafts. 30 schools grow gardens, 3 have apiaries, 24 teach singing, 18 needlework. In most cases, guardians are concerned with the needs of Zemstvo schools with understanding, and many of them provide financial support to schools and pay considerable attention to pupils.

Key words: Sumy county, public education, elementary schools, number of students, guardians of schools.